

КОРХОНАЛАРНИ ЕР ҚАЪРИДАН ФЙДАЛАНГАНЛИК УЧУН СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ, АҲАМИЯТИ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

PhD Джулибеков Нурмат

“Навоий кон-металлургия комбинати” акциядорлик жамияти

ORCID: 0009-0001-5039-0102

nk.djulibekov@ngmk.uz

Аннотация. Мақолада корхоналарни ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортишнинг объектив зарурлиги, унинг иқтисодий аҳамияти ва услубий асослари таҳлил қилинади. Ер ости ресурсларидан фойдаланиш жараёнида солиқ сиёсати муҳим восита бўлиб, давлат бюджети даромадларини шакллантириш, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш ва экологик барқарорликни таъминлашда катта аҳамиятга эга. Шунингдек, мақолада халқаро тажриба таҳлил қилиниб, Ўзбекистон учун самарали моделлар таклиф қилинади.

Калит сўзлар: ер қаъридан фойдаланиш, табиий ресурслар, солиқ сиёсати, солиққа тортиш, минерал ресурслар, иқтисодий ривожланиш, экологик барқарорлик, солиқ юки, халқаро тажриба, давлат бюджети, табиий ресурсларни бошқариш, стратегик тартибга солиш, фискал сиёсат, солиқ тушумлари, инвестиция муҳити.

ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕДР

PhD Джулибеков Нурмат

Акционерное общество «Навоийский горно-металлургический комбинат»

Аннотация. В статье анализируется объективная необходимость налогообложения предприятий за использование недр, его экономическое значение и методологические основы. Налоговая политика в процессе использования подземных ресурсов является важным инструментом, способствующим формированию доходов государственного бюджета, эффективному использованию природных ресурсов и обеспечению экологической устойчивости. Также рассматривается международный опыт и предлагаются эффективные модели для Узбекистана.

Ключевые слова: использование недр, природные ресурсы, налоговая политика, налогообложение, минеральные ресурсы, экономическое развитие, экологическая устойчивость, налоговая нагрузка, международный опыт, государственный бюджет, управление природными ресурсами, стратегическое регулирование, фискальная политика, налоговые поступления, инвестиционная среда.

OBJECTIVE NECESSITY, IMPORTANCE, AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TAXATION FOR ENTERPRISES USING MINERAL RESOURCES

PhD **Djulibekov Nurmat**

“Navoi Mining and Metallurgical Company” Joint Stock Company

Abstract. *The article analyzes the objective necessity of taxing enterprises for the use of subsoil resources, its economic significance, and methodological foundations. Tax policy in the process of utilizing underground resources serves as a crucial tool for forming state budget revenues, ensuring the efficient use of natural resources, and maintaining environmental sustainability. Additionally, the article examines international experience and proposes effective models for Uzbekistan.*

Keywords: *subsoil use, natural resources, tax policy, taxation, mineral resources, economic development, environmental sustainability, tax burden, international experience, state budget, natural resource management, strategic regulation, fiscal policy, tax revenues, investment climate.*

Кириш.

Ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортиш давлатнинг муҳим иқтисодий воситаларидан бири бўлиб, табиий ресурсларни самарали бошқариш, бюджет даромадларини ошириш ва экологик барқарорликни таъминлашда катта аҳамият касб этади. Минерал ресурслар чекланган ва қайта тикланмайдиган манба бўлгани сабабли, улардан оқилона фойдаланишни рағбатлантириш ва шу билан бирга, жамият манфаатларини ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тўловлари нафақат давлат бюджетини тўлдириш, балки ресурсларни тежашга, юқори технологияли ишлаб чиқаришларни жорий этишга ҳам таъсир кўрсатади.

Давлат иқтисодиётида ер ости ресурсларидан тушумлар муҳим ўрин туттади. Бу солиқ тури табиий ресурслардан фойдаланиш натижасида олинган даромадларни адолатли тақсимлашга хизмат қилади ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади. Айниқса, ресурсларга бой мамлакатларда бугунги кунда табиий бойликлардан тушган даромадларни самарали бошқариш, уларни турли иқтисодий тармоқларга йўналтириш ва инфратузилмавий лойиҳаларни молиялаштириш орқали барқарор иқтисодий ўсишга эришиш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Солиқлар орқали давлат нафақат даромад манбаи яратади, балки ишлаб чиқариш жараёнларини тартибга солиб, ресурсларни оқилона фойдаланишни таъминлайди.

Ушбу масаланинг долзарблиги табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнларини такомиллаштириш ва иқтисодий самарадорликни ошириш зарурати билан боғлиқ. Ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортишнинг мавжуд тизимлари, уларнинг афзалликлари ва камчиликлари ҳамда халқаро тажриба таҳлили асосида самарали моделларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақолада ер ости ресурсларини солиққа тортишнинг иқтисодий ва методологик асослари таҳлил қилиниб, Ўзбекистон учун энг мақбул ёндашувлар таклиф қилинади.

Адабиётлар шарҳи.

Ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортиш масаласи иқтисодиёт ва молия соҳасидаги олимлар томонидан кенг ўрганилган. Солиқларнинг иқтисодий таъсирини тадқиқ этган Жон Стюарт Милл (1848), Артур Лаффер ва Генри Жорж каби иқтисодчилар ер ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланишни тартибга солишда солиқ сиёсатининг ўрнини таъкидлашган. Солиқ юкининг тақсимланиши ва давлат бюджетига таъсири К. Маркс, А. Смит ва Д. Рикардо томонидан ҳам кўриб чиқилган.

Ҳозирги кунда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар табиий ресурслардан барқарор фойдаланишни таъминлаш, ресурсларни қайта тиклаш ва экологик зарарнинг олдини олиш мақсадида қўлланиладиган муҳим иқтисодий восита сифатида баҳоланмоқда (Mill, 1848).

Жаҳон банки (2017) ва Халқаро валюта жамғармаси (IMF) (2019) каби халқаро ташкилотлар табиий ресурслардан тушумларнинг давлат иқтисодиётидаги аҳамиятига оид тадқиқотлар олиб борган. Уларнинг ҳисоботларида ер қаъридан фойдаланиш учун солиқларнинг иқтисодий ўсишга, инфратузилмавий лойиҳаларни молиялаштиришга ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга таъсири бўйича таҳлиллар келтирилган.

Иқтисодий назарияда табиий ресурслардан фойдаланиш билан боғлиқ солиққа тортишнинг турли моделлари мавжуд. Генри Жорж (1879) ўзининг "Ягона солиқ назарияси" асарида ер ва табиий ресурслардан тушадиган даромадларнинг катта қисмини давлат бюджетига йўналтириш зарурлигини таъкидлаган. Унинг фикрича, ер ресурслари умумий бойлик ҳисобланиб, улардан фойдаланиш хусусий мулкдорлар фойдасига эмас, балки жамият манфаати йўлида амалга оширилиши керак.

Артур Лаффер (2004) ўзининг солиқ ставкалари ва иқтисодий фаоллик ўртасидаги муносабатни тасвирлайдиган Лаффер эгри чизиғини ишлаб чиқиб, солиқ ставкалари жуда юқори бўлган тақдирда ишлаб чиқариш ва сармояларнинг пасайиши мумкинлигини кўрсатган. Бу ёндашув ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар мувозанатли ва самарали бўлиши кераклигини англатади.

Жан Баптист Сэй солиқларнинг тадбиркорлик фаолиятига таъсирини ўрганиб, уларни мувозанатли тарзда жорий этиш муҳимлигини таъкидлаган. Унинг фикрича, ер ресурсларидан тушадиган даромадлар адолатли тақсимланиши ва давлатнинг иқтисодий ривожланиш стратегиясига мувофиқ равишда фойдаланилиши керак.

Турли давлатларда ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортиш моделлари турлича бўлиб, улар табиий ресурслардан фойдаланиш ва уларни бошқариш стратегияларига боғлиқ.

Масалан, Норвегияда ер қаъридан фойдаланишдан тушадиган даромадларни самарали бошқаришнинг энг муваффақиятли моделларидан бири ҳисобланади. Мамлакатда табиий ресурслардан тушадиган солиқлар ва роялтилардан олинган маблағлар Суверен давлат жамғармасига йўналтирилади, бу эса узоқ муддатли иқтисодий барқарорликни таъминлайди (Stiglitz, 2007).

Канада тажрибасига назар соладиган бўлсак, табиий ресурсларга бой бўлган бу мамлакатда федерал ва маҳаллий ҳукуматлар ўртасида ресурслардан тушадиган даромадлар бўлиниши бўйича самарали солиқ сиёсати амалга оширилади. Бу маҳаллий ҳукуматларга инфратузилмани ривожлантириш ва экологик лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш имконини беради.

Қўшни Қозоғистонда эса Ер қаъридан фойдаланиш учун роялти ва фойда солиғи жорий қилинган. Мамлакатда ресурсларга асосланган иқтисодиёт шакланган бўлиб, табиий ресурслардан тушумлар давлат бюджети даромадларининг катта қисмини ташкил қилади (Kazakhstan Ministry of Finance, 2020).

Мамлакатимиз иқтисодиётида ер қаъридан фойдаланиш учун тўланадиган солиқлар давлат бюджетига муҳим даромад манбаи бўлиб, улар ишлаб чиқариш жараёнларини тартибга солиш ва ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашга йўналтирилган. Лекин халқаро амалиётдан келиб чиқиб, бу солиқларни такомиллаштириш ва бозор механизмларига мослаштириш зарурияти мавжуд.

Умуман олганда, ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортишнинг иқтисодий ва методологик асослари халқаро ва маҳаллий тадқиқотчилар томонидан кенг ўрганилган бўлиб, ҳар бир давлат ўз иқтисодий шароити ва табиий ресурслар сиёсатига мос равишда турли ёндашувларни қўлламоқда. Норвегия ва Канада каби давлатлар бу солиқлардан тушадиган даромадларни узоқ муддатли иқтисодий барқарорлик ва

ижтимоий лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш учун йўналтирса, Қозоғистон ва Ўзбекистонда бу солиқлар давлат бюджети даромадларининг муҳим қисми сифатида қаралади. Ҳозирги шароитда Ўзбекистон учун халқаро тажриба ва мутахассисларнинг ёндашувларини инобатга олган ҳолда, ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш зарур. Бу эса табиий ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаш, бюджет даромадларини барқарорлаштириш ва тадбиркорлик муҳитини яхшилашга хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотда ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортиш тизимининг самарадорлигини баҳолаш ва уни такомиллаштириш усуллари ўрганилди. Бунда, авваламбор, ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари таҳлил қилиниб, мавжуд қонунчилик ҳужжатлари ўрганилди. Шунингдек, халқаро тажрибаларга таянилган ҳолда, турли давлатларда қўлланилаётган солиқ моделлари ва уларнинг иқтисодий натижалари ўрганилди. Солиқ юкининг иқтисодиётга таъсирини баҳолаш мақсадида турли мамлакатлардаги ставкалар, бюджетга тушумлар ва инвестиция муҳитининг ўзаро боғлиқлиги таҳлил қилинди.

Тадқиқотда солиқ сиёсати ва унинг ишлаб чиқариш жараёнларига таъсирини тушуниш учун иқтисодий таҳлил ва солиштирма усуллардан фойдаланилди. Шунингдек, Ўзбекистондаги амалдаги солиқ тизимининг кучли ва заиф томонлари ўрганилиб, уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди. Натижада, ер қаъридан фойдаланиш учун солиққа тортишни самарали йўлга қўйиш, унинг иқтисодиётга таъсирини баҳолаш ва янги ёндашувларни таклиф этиш тадқиқотнинг асосий мақсадларидан бири бўлди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий сиёсатида муҳим ўрин тутди. Табиий ресурслардан фойдаланиш давлат бюджетига салмоқли даромад келтиради, шу билан бирга, солиқ юки ишлаб чиқарувчилар ва инвесторлар учун қўшимча харажатлар манбаи ҳисобланади. Шу сабабли, давлатлар солиқ ставкаларини белгилашда иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш, табиий ресурсларни тежамкорлик билан бошқариш ва бюджет даромадларини барқарор сақлаш каби омилларни ҳисобга оладилар.

Ўзбекистонда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими давлат иқтисодиётида муҳим ўрин тутди. Мамлакатда фойдали қазилмалар ишлаб чиқарувчи корхоналар учун турли солиқ турлари жорий этилган бўлиб, улар табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, экологияга таъсирни камайтириш ва давлат бюджети даромадларини оширишга хизмат қилади. Шунингдек, бу солиқлар хорижий ва маҳаллий инвесторларни жалб қилиш жараёнида муҳим ўрин тутиб, мамлакатнинг минерал ресурслар секторидаги инвестиция муҳитига таъсир кўрсатади.

Таҳлил жараёнида, Ўзбекистондаги амалдаги солиқ тизими, халқаро тажриба билан таққослаш, солиқ юки ва унинг иқтисодий самарадорликка таъсири ўрганилади. Шу билан бирга, мавжуд муаммолар ва уларни ҳал этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилади. Қуйида ушбу масалалар батафсил таҳлил қилинади.

Ўзбекистонда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими давлат бюджети даромадларининг муҳим манбаидир. 2020 йил 3 декабрда қабул қилинган ПФ-6121-сонли Президент фармонида мувофиқ, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари нефть ва табиий газ бўйича 10 фоизгача, олтин ва мис учун 7 фоизгача, вольфрам учун 2,7 фоизгача ва уран учун 8 фоизгача камайтирилди. Бу чоралар ер қаъридан фойдаланувчи корхоналарнинг солиқ юкини енгиллатиш ва инвестициявий жозибдорлигини оширишга қаратилган (Фармон, 2020).

Шу билан бирга, 2021 йил 1 октябрдан бошлаб табиий газни экспортга реализация қилишда акциз солиғи ставкаси ноль фоиз миқдорида белгиланди, бу эса экспорт қилувчи корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади (Фармон, 2021).

Бундан ташқари, ер қаъридан фойдаланувчилар томонидан солиқ органларига фойдали қазилмалар захираси ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни электрон кўринишда тақдим этиш тартиби жорий этилди, бу эса солиқ назоратининг самарадорлигини оширишга қаратилган (Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси, 2022).

Ушбу ислохотлар ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш ва инвестиция муҳитини яхшилашга қаратилган бўлиб, уларнинг самарадорлиги келгусидаги таҳлиллар орқали баҳоланиши лозим.

Маълумки, мамлакатимизда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ давлат бюджети даромадларининг муҳим манбаидир. Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг 2023 йилги ҳисоботида кўра, ушбу солиқ тушумлари 15 300,3 миллиард сўмни ташкил этган бўлиб, бу 2022 йилга нисбатан 1 412,9 миллиард сўмга ёки 10,2%га кўпдир.

1-жадвал

Давлат бюджети даромадларининг 2023 йил прогнози ва ижроси, млрд. Сўм (Давлат бюджети ижроси бўйича ҳисобот, 2023)

Даромадлар	2022 йил ижро	2023 йил ижро	Фарқ	Фоиз
ЖАМИ	201 863,7	231 720,7	29 856,9	114,8
Бевосита солиқлар	64 447,1	73 103,6	8 656,5	113,4
Фойда солиғи	37 649,9	40 778,9	3 129,1	108,3
Айланмадан олинadиган солиқ	2 512,7	2 407,3	-105,4	95,8
Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи	24 284,5	29 917,4	5 632,9	123,2
Билвосита солиқлар	71 390,2	83 325,8	11 935,6	116,7
Қўшилган қиймат солиғи	52 189,4	57 885,3	5 695,9	110,9
Акциз солиғи	13 455,0	15 834,4	2 379,3	117,7
Божхона божи	5 745,7	9 606,1	3 860,4	167,2
Ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи	23 912,8	28 079,5	4 166,7	117,4
Мол-мулк солиғи	4 015,4	5 097,7	1 082,2	127,0
Ер солиғи	5 305,9	6 890,1	1 584,2	129,9
Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ	13 887,4	15 300,3	1 412,9	110,2
Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	704,1	791,4	87,3	112,4
Бошқа даромадлар	42 113,7	47 211,8	5 098,1	112,1

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тушумлари давлат бюджети даромадларининг муҳим манбаидир. 2023 йилда бевосита солиқлардан тушумлар 73 103,6 млрд сўмни ташкил этган бўлиб, бу 2022 йилга нисбатан 8 656,5 млрд сўмга ёки 13,4%га кўпдир. Солиқ тушумларининг ўсиши иқтисодиётдаги ривожланиш тенденциялари, ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши ва табиий ресурсларни қайта ишлаш жараёнларининг кенгайиши билан боғлиқдир. Бевосита солиқлар улуши мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди ва бюджет даромадларини шакллантиришда асосий омиллардан бири ҳисобланади.

2023 йилда солиқ тўловчилар тури бўйича фойда солиғи тушумлари:

олтин ва мис қазиб чиқарувчи корхоналари (НКМК ва ОКМК)	21 656,7 млрд сўм, ўсиш суръати - 4 262,9 млрд сўм ёки 24,5%
йирик солиқ тўловчилар бўйича ҳудудлараро солиқ инспекцияси солиқ тўловчилари (НКМК ва ОКМК дан ташқари)	11 778,1 млрд сўм, ўсиш суръати - 2 115,6 млрд сўм ёки -15,2%
Худудий солиқ тўловчилар	7 344,1 млрд сўм, ўсиш суръати - 981,7 млрд сўм ёки 15,4%

Фойда солиғи тушумлари 3 129,1 млрд сўмга, ёки 2022 йилга нисбатан 8,3 фоизга ошган.

ФОЙДА СОЛИҒИ БЎЙИЧА ТУШУМЛАРНИ ОШИШИГА ҚАНДАЙ ОМИЛЛАР ТАЪСИР КЎРСАТДИ?	<ul style="list-style-type: none"> ■ Тоғ-кон ва металлургия саноати корхоналарининг асосий ишлаб чиқариш товари ҳисобланган олтиннинг 1 унцияси учун жаҳон бозоридаги ўртача йиллик нарх 1 941,8 АҚШ долларига ошиши фойда солиғи тушумларини 2022 йилга нисбатан 6,2 фоизга кўпайишига олиб келди ■ Фойда солиғи тўловчилар сони 183,5 мингтани ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 19,0 мингтага ёки 11,6 фоизга ошганлиги.
---	--

1-расм. 2023 йил давлат бюджети даромадларининг манбалар кесимида ижроси (Давлат бюджети ижроси бўйича ҳисобот, 2023)

Маълумотлардан кўришиб турибдики, фойда солиғи бўйича тушумлар ҳам ўсиш тенденциясини кўрсатмоқда. 2023 йилда бу солиқдан тушган даромадлар 40 778,9 млрд сўмни ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 3 129,1 млрд сўмга ёки 8,3%га ошган. Бу солиқдан тушган маблағларнинг катта қисми олтин ва мис қазиб чиқарувчи корхоналарга (НКМК ва ОКМК) тўғри келган бўлиб, уларнинг улуши 21 656,7 млрд сўм ёки 53,1%ни ташкил этади. Бу эса қазиб олувчи саноат соҳасининг бюджетга киритиш ҳиссасини янада оширганлигини кўрсатади.

Солиқ тўловчилар тури бўйича таҳлил қилинганда, йирик солиқ тўловчилар бўйича ҳудудлараро солиқ инспекциясига кирувчи компаниялар (НКМК ва ОКМКдан ташқари) томонидан тўланган фойда солиғи 11 778,1 млрд сўмни ташкил этган ва бу 2022 йилга нисбатан 2 115,6 млрд сўмга (-15,2%) камайган. Бу кўрсаткич ушбу сектордаги баъзи компанияларнинг фойдаси камайганлигини ёки солиқ юкини оптималлаштириш мақсадида айрим ислохотлар амалга оширилганлигини кўрсатиши мумкин. Шу билан бирга, ҳудудий солиқ тўловчиларнинг фойда солиғи бўйича тушумлари 7 344,1 млрд сўмни ташкил этиб, 15,4%га ошган, бу эса ҳудудий корхоналарнинг иқтисодий фаоллиги ошганлигидан далолат беради.

Фойда солиғи тушумларининг ўсишига бир нечта асосий омиллар таъсир қилган. Биринчидан, олтин ва металлургия саноати корхоналарининг асосий маҳсулоти бўлган олтин нархи халқаро бозорда 1 941,8 АҚШ долларига кўтарилган, бу эса ушбу корхоналарнинг даромадларини ва улардан тушган солиқ ҳажмини оширишга сабаб бўлган. Иккинчидан, фойда солиғи тўловчилари сони 183,5 мингтага етиб, 2022 йилга нисбатан 19,0 мингтага ёки 11,6%га кўпайган, бу эса тадбиркорлик фаоллигининг ошганлигидан далолат беради. Солиқ тўловчилар сонининг кўпайиши, айниқса, кичик ва ўрта бизнес субъектларининг иқтисодиётдаги улуши ошиши билан боғлиқ.

Юқоридаги таҳлилдан келиб чиқиб, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим роль ўйнаётгани кўринади. Фойда

солиғи тушумларининг ўсиши ва солиқ тўловчилар сонининг ортгани солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг ижобий самара берганлигини кўрсатади. Шу билан бирга, йирик солиқ тўловчиларнинг тушумлари камайгани таҳлил қилиниши ва уларни рағбатлантириш чоралари кўрилиши лозим. Давлат томонидан минерал ресурслардан олинадиган солиқлардан тушумлардан самарали фойдаланиш, инвестиция муҳитини яхшилаш ва солиқ сиёсатини оптималлаштириш бўйича тадқиқотларни давом эттириш муҳим аҳамият касб этади.

Ер қаъридан фойдаланишдан олинадиган солиқ тизими ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий сиёсатини белгилашда муҳим ўрин тутаяди. Табиий ресурсларга бой давлатлар нефть, газ, олтин, мис ва бошқа минерал ресурслардан олинадиган даромадларни давлат бюджетига самарали йўналтириш мақсадида турли хил ёндашувлардан фойдаланадилар. Баъзи давлатлар бу даромадларни тўғридан-тўғри бюджетга йўналтирса, бошқалари махсус жамғармалар ташкил этиб, узоқ муддатли иқтисодий барқарорликни таъминлашга эътибор қаратади.

Ўзбекистон ҳам табиий ресурсларга бой мамлакатлардан бири бўлиб, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими давлат бюджети учун муҳим аҳамиятга эга. Шу боис, халқаро тажрибани таҳлил қилиш ва энг самарали моделларни ўрганиб, мамлакат иқтисодиётига мос келадиган ислохотларни жорий этиш долзарб вазифа ҳисобланади.

Қуйида Австралия, Канада, Чили ва Қозоғистон каби мамлакатларнинг солиқ тизимлари бўйича таҳлиллар келтирилади:

Австралия дунёдаги энг йирик олтин ва мис ишлаб чиқарувчи мамлакатлардан бири ҳисобланади. 2020 йилда Австралиянинг олтин ишлаб чиқариш ҳажми тахминан 328 тонна бўлиб, бу унинг жаҳон бозоридаги улушини 10%дан оширди. Мис ишлаб чиқариш бўйича ҳам Австралия етакчи ўринларда туради, йиллик ишлаб чиқариш ҳажми 900 минг тоннадан ортиқ. Кумуш қазиб олиш ҳажми эса йилига тахминан 1,200 тоннани ташкил этади.

Австралияда рангли металлар қазиб олиш соҳасида солиққа тортиш тизими қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

1. **Фойда солиғи (Corporate Income Tax):** Барча компаниялар учун ягона ставка 30%ни ташкил этади.

2. **Роялти тўловлари (Royalties):** Минерал ресурслар учун роялти тўловлари ҳар бир штат ва ҳудуд томонидан алоҳида белгиланади. Масалан, Ғарбий Австралияда олтин учун роялти ставкаси қазиб олинган қимматбаҳо металнинг қийматига нисбатан 2.5%ни ташкил этади.

3. **Минерал ресурслар ренти солиғи (Mineral Resources Rent Tax):** 2012 йилда жорий этилган бу солиқ фойдаси 75 миллион Австралия долларидан ошадиган темир ва кўмир қазиб олувчи компанияларга нисбатан 30%лик ставкада қўлланилар эди. Бироқ, 2014 йилда бу солиқ бекор қилинди.

Австралиянинг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги тажрибаси Ўзбекистон учун қуйидаги жиҳатларда аҳамиятли бўлиши мумкин:

- **Солиқ ставкаларининг барқарорлиги:** Австралияда компаниялар учун ягона фойда солиғи ставкаси мавжуд бўлиб, бу инвесторлар учун солиқ юкини олдиндан баҳолаш имконини беради.

- **Роялти тўловларининг минтақавий фарқлари:** Ҳар бир штат ва ҳудуд ўз роялти ставкаларини белгилайди, бу эса маҳаллий шароитларни ҳисобга олиш имконини беради.

- **Солиқ тизимининг соддалиги:** Австралия солиқ тизими нисбатан содда бўлиб, бу инвесторлар учун тушунарли ва қулайдир.

Ўзбекистон Австралия тажрибасини ўрганиб, ўзининг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги солиқ тизимини такомиллаштириши мумкин. Хусусан, солиқ

ставкаларини барқарор ва тушунарли қилиш, роялти тўловларини маҳаллий шароитларга мослаштириш ва солиқ тизимини соддалаштириш орқали инвестиция муҳитини яхшилаш мумкин.

Канада ҳам дунёдаги энг йирик рангли металлар ишлаб чиқарувчи мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатнинг ғарбий қисмида Кордильера тоғлари жойлашган бўлиб, бу ҳудудлар уран, темир, никель, мис, рух, қўрғошин, олтин ва кумуш каби қимматбаҳо ва саноат металларига бой.

Канададаги асосий рангли металлар қазиб олиш ҳудудлари Квебек, Онтарио, Британ Колумбияси ва Юкон ҳудудларида жойлашган. Мамлакатдаги йирик конлар қаторига Ред Лейк (Онтарио) ва Малартек (Квебек) олтин конлари, шунингдек, Хайленд Валли Коппер (Британ Колумбияси) мис кони киради.

Канадада рангли металлар қазиб олиш соҳасида солиққа тортиш тизими федерал ва провинция даражасида амалга оширилади:

1. Федерал фойда солиғи (Federal Corporate Income Tax): Барча компаниялар учун ягона ставка 15%ни ташкил этади.

2. Провинция фойда солиғи (Provincial Corporate Income Tax): Ҳар бир провинция ўз ставкасига эга бўлиб, улар 10%дан 16%гача ўзгаради.

3. Роялти тўловлари (Royalties): Роялти тўловлари ҳар бир провинция томонидан алоҳида белгиланади ва қазиб олинаётган ресурс тури, ишлаб чиқариш ҳажми ва бозор нархларига боғлиқ равишда ўзгаради.

4. Минерал солиқлар (Mining Taxes): Айрим провинцияларда қазиб олувчи компаниялар учун қўшимча минерал солиқлар мавжуд бўлиб, улар фойда ёки ишлаб чиқариш ҳажмига асосланади.

Канаданинг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги тажрибаси Ўзбекистон учун қўйидаги жиҳатларда аҳамиятли бўлиши мумкин:

- Солиқ тизимининг федератив модели: Канадада федерал ва провинция даражасидаги солиқлар мавжуд бўлиб, бу маҳаллий шароитларни ҳисобга олиш имконини беради. Ўзбекистон ҳам ўз ҳудудларининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда солиқ тизимини такомиллаштириши мумкин.

- Роялти тўловларининг бозор шароитларига боғлиқлиги: Роялти тўловларининг ишлаб чиқариш ҳажми ва бозор нархларига боғлиқ равишда белгиланиши қазиб олувчи компанияларнинг фаолиятини рағбатлантиришга хизмат қилади. Ўзбекистон ҳам роялти тўловларини бозор шароитларига мослаштириши мақсадга мувофиқдир.

- Солиқ юкининг мувозанатлаштирилиши: Федерал ва провинция солиқларининг мувозанатлаштирилганлиги инвесторлар учун барқарор ва тушунарли солиқ муҳитини яратади. Ўзбекистон ҳам солиқ юкини мувозанатлаштириш орқали инвестициявий жозибadorлигини ошириши мумкин.

Канада тажрибасини ўрганиш орқали Ўзбекистон ўзининг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги солиқ тизимини такомиллаштириб, инвестиция муҳитини яхшилаши ва табиий ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлаши мумкин.

Чилида рангли металлар қазиб олиш саноатини таҳлил қиладиган бўлсак, бу давлат дунёдаги энг йирик мис ишлаб чиқарувчи мамлакат бўлиб, жаҳон мис ишлаб чиқаришининг тахминан 28%ини таъминлайди. 2020 йилда мамлакатда 5,7 миллион тонна мис қазиб олинган. Шунингдек, Чили олтин ва кумуш қазиб олиш бўйича ҳам муҳим ўрин тутади. 2020 йилда Чилида 34,2 тонна олтин ва 1,2 минг тонна кумуш ишлаб чиқарилган.

Чилида рангли металлар қазиб олиш соҳасида солиққа тортиш тизими қўйидаги таркибий қисмлардан иборат:

1. **Фойда солиғи (Corporate Income Tax):** Барча компаниялар учун ягона ставка 27%ни ташкил этади.

2. **Қазиб олиш фаолияти учун махсус солиқ (Specific Mining Tax):** Бу солиқ ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ равишда 5%дан 14%гача ўзгаради.

3. **Роялти тўловлари (Royalties):** Чилида роялти тўловлари ҳам мавжуд бўлиб, улар ишлаб чиқариш ҳажми ва бозор нархларига боғлиқ равишда белгиланади.

Чилининг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги тажрибаси Ўзбекистон учун қуйидаги жиҳатларда аҳамиятли бўлиши мумкин:

- **Солиқ ставкаларининг ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқлиги:** Чилида қазиб олиш фаолияти учун махсус солиқ ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ равишда белгиланади, бу эса қазиб олувчи компанияларнинг фаолиятини рағбатлантиришга хизмат қилади.

- **Роялти тўловларининг бозор нархларига мослашувчанлиги:** Роялти тўловларининг бозор нархларига боғлиқ равишда ўзгариши қазиб олувчи компаниялар учун адолатли солиқ юкини таъминлайди.

- **Солиқ тизимининг шаффофлиги ва барқарорлиги:** Чилидаги солиқ тизими шаффоф ва барқарор бўлиб, инвесторлар учун тушунарли ва олдиндан баҳолаш имконини беради.

Ўзбекистон Чили тажрибасини ўрганиб, ўзининг рангли металлар қазиб олиш соҳасидаги солиқ тизимини такомиллаштириши мумкин. Хусусан, солиқ ставкаларини ишлаб чиқариш ҳажми ва бозор нархларига боғлиқ равишда белгилаш, роялти тўловларини мослаштириш ва солиқ тизимини шаффоф ва барқарор қилиш орқали инвестиция муҳитини яхшилаш мумкин.

Кўшни Қозоғистоннинг ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тизимини қисқа таҳлил қиладиган бўлсак, бу мамлакат ҳам табиий ресурсларга бой мамлакатлардан бири бўлиб, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизимига эгаллиги кўринади. Мамлакатда нефть ва газ ишлаб чиқарувчилари учун фойда солиғи ставкаси 20%ни ташкил этади. Бундан ташқари, минерал ресурслардан фойдаланганлик учун рента солиғи ва бонуслар каби қўшимча тўловлар ҳам мавжуд. Масалан, минерал ресурслардан фойдаланганлик учун рента солиғи ставкаси 5%дан 30%гача бўлиб, ишлаб чиқариш ҳажми ва қазиб олинаётган ресурс турига боғлиқ.

Қозоғистоннинг бу модели табиий ресурслардан олинган даромадларни давлат бюджетига жалб қилишда самарали бўлса-да, солиқ ставкаларининг юқорилиги ва тизимнинг мураккаблиги айрим инвесторлар учун қийинчиликлар туғдириши мумкин. Шу сабабли, Қозоғистон солиқ тизимини соддалаштириш ва инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича ислохотлар ўтказмоқда.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш тизими давлат бюджети учун муҳим даромад манбаи бўлиши билан бирга, тадбиркорлик фаолияти ва хорижий инвестицияларни жалб қилишга таъсир қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Солиқ юкининг юқорилиги, маъмурий жараёнларнинг мураккаблиги ҳамда солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар тадбиркорлар ва инвесторлар учун муайян тўсиқлар яратади. Шунингдек, халқаро тажрибалар таҳлили шуни кўрсатадики, Норвегия, Канада, Австралия ва Чили каби мамлакатлар ўз солиқ сиёсатини динамик равишда шакллантириб, роялти тизими, фойда солиғи ва қазиб олиш фаолияти учун махсус тўловларни ўзаро мувофиқлаштириш орқали иқтисодий самарадорликка эришган.

Хулоса ва таклифлар.

Ўзбекистоннинг табиий ресурсларга бой эканлигини ҳисобга олган ҳолда, мавжуд солиқ тизимини халқаро стандартларга мослаштириш, тадбиркорлар ва инвесторлар учун қулай муҳит яратиш ҳамда солиқ юкини оптималлаштириш талаб этилади. Бу орқали мамлакатдаги қазиб олиш саноатида барқарор ўсиш таъминланиб, иқтисодиётнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Олиб борилган таҳлил мамлакатимизда ер қаъридан фойдаланганлик учун амалдаги солиқ тизимида қуйидаги камчиликлар мавжудлигини кўрсатади:

1. **Солиқ ставкаларининг юқорилиги:** Айрим фойдали қазилмалар учун солиқ ставкалари юқори бўлиб, бу қазиб олувчи компаниялар учун молиявий юкни оширади. Масалан, олтин ва кумуш учун ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси аввал 25%ни ташкил этган бўлса, кейинчалик 10%гача пасайтирилган.

2. **Солиқ маъмуриятчилиги мураккаблиги:** Солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тартиблари мураккаб бўлиб, бу тадбиркорлар учун қўшимча маъмурий юкни келтириб чиқаради.

3. **Солиқ имтиёзларининг чекланганлиги:** Инвесторлар учун солиқ имтиёзлари ва рағбатлантириш чоралари етарли даражада эмас, бу эса янги инвестицияларни жалб қилишга тўсиқ бўлиши мумкин.

Қуйидаги омиллар эса тадбиркорлар ва инвесторлар учун тўсиқ бўлиб хизмат қилмоқда

1. **Солиқ юқининг юқорилиги:** Юқори солиқ ставкалари тадбиркорлик фаолиятининг рентабеллигини пасайтиради ва янги лойиҳаларни амалга оширишга тўсиқ бўлади.

2. **Маъмурий жараёнларнинг мураккаблиги:** Солиқ ҳисоботларини тайёрлаш ва тақдим этиш жараёнларининг мураккаблиги вақт ва ресурсларни талаб қилади, бу эса кичик ва ўрта бизнес учун қийинчилик туғдиради.

3. **Солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар:** Солиқ қонунчилигидаги тез-тез ўзгаришлар тадбиркорлар ва инвесторлар учун ноаниқликларни келтириб чиқаради, бу эса бизнес режаларини тузишда қийинчиликларга сабаб бўлади.

Таҳлил ва тадқиқотлардан келиб чиққан ҳолда мавжуд муаммоларни ҳал қилиш бўйича таклифларни келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

1. **Солиқ ставкаларини оптималлаштириш:** Фойдали қазилмалар учун солиқ ставкаларини бозор шароитлари ва ишлаб чиқариш ҳажмларини ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш лозим. Бу тадбиркорлар учун солиқ юқини енгиллаштиришга ёрдам беради.

2. **Солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш:** Солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тартибларини соддалаштириш, электрон ҳисобот бериш тизимларини жорий этиш орқали маъмурий юкни камайтириш мумкин.

3. **Солиқ имтиёзларини кенгайтириш:** Инвесторлар учун солиқ имтиёзлари ва рағбатлантириш чораларини кенгайтириш орқали янги инвестицияларни жалб қилиш мумкин. Бу, ўз навбатида, иқтисодийнинг ўсишига ҳисса қўшади.

4. **Солиқ қонунчилигининг барқарорлигини таъминлаш:** Солиқ қонунчилигидаги ўзгаришларни олдиндан режалаштириш ва тадбиркорларга маълум қилиш орқали бизнес муҳитининг барқарорлигини таъминлаш мумкин.

Юқоридаги таклифларни амалга ошириш орқали Ўзбекистонда ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тизимини такомиллаштириш, тадбиркорлар ва инвесторлар учун қулай шарт-шароитлар яратиш мумкин.

Адабиётлар/ Литература/ Reference:

Ashurova, N., & Chekulayeva, K. (2024). *O'zbekiston respublikasining soliq siyosatini takomillashtirishda ijtimoiy sheriklikning roli. Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar*, 1(1), 232–240.

George, H. (1879). *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth*. New York: Appleton & Co.

International Monetary Fund (IMF). (2019). *Fiscal Policies for Resource-Rich Developing Countries*. Washington, D.C.: IMF.

Kazakhstan Ministry of Finance. (2020). *Resource Rent Taxation in Kazakhstan: Challenges and Prospects*. Astana: Government of Kazakhstan.

Laffer, A. B. (2004). *The Laffer Curve: Past, Present, and Future*. The Heritage Foundation.

Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. London: John W. Parker.

Stiglitz, J. E. (2007). *Making Globalization Work: The Case of Norway's Resource Taxation System*. W.W. Norton & Co.

World Bank. (2017). *The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium*. Washington, D.C.: The World Bank.

Атамуродов Ш.А. (2014) Роль налогов в формировании доходной части государственного бюджета республики Узбекистан //совершенствование налоговой политики государства в условиях глобализирующейся экономики. – С. 107-111.

Ашурова Н. Б. (2012) Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва солиқ соҳасидаги ижтимоий ҳамкорликни амалга ошириш йўналишлари // Экономика и финансы (Узбекистан). №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekiston-respublikasi-soli-siyosati-va-soli-so-asidagi-izhtimoiy-amkorlikni-amalga-oshirish-y-nalishlari>.

Ашурова Н.Б. (2012) Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва солиқ соҳасидаги ижтимоий ҳамкорликни амалга ошириш йўналишлари // Экономика и финансы (Узбекистан). №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekiston-respublikasi-soli-siyosati-va-soli-so-asidagi-izhtimoiy-amkorlikni-amalga-oshirish-y-nalishlari>.

Джулибеков Н. (2024) Налогообложение недропользователей: отечественная практика и зарубежный опыт //Экономическое развитие и анализ. – Т. 2. – №. 11. – С. 453-460.

Джулибеков Н. (2024) Направления совершенствования системы налогообложения горно-металлургических предприятий //Экономическое развитие и анализ. – Т. 2. – №. 7. – С. 279-285.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси. (2022). Ер қаъридан фойдаланувчилар учун электрон ҳисобот тизими жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик базаси. <https://lex.uz/docs/5138323>.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва Молия Вазирлиги. Давлат бюджети ижроси бўйича ҳисобот (2023 йил). Тошкент: Иқтисодиёт ва Молия Вазирлиги. https://api.mf.uz/media/document_files/IB_2023_uz.pdf.

Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 декабрдаги “Ресурс солиқлари ва мол-мулк солиғини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6121-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик базаси. Retrieved from <https://lex.uz/docs/5138323>.

Фармон (2021) Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси. 2021 йил 1 октябрдан табиий газ экспортга акциз солиғи бекор қилинди. [Kun.uz. https://kun.uz/kr/72214926](https://kun.uz/kr/72214926).